

महिलामैत्री बजार

सल्लाहकार

सरोज पोखरेल

प्रमुख-निती तथा कार्यक्रम, एक्सनएड, नेपाल

सामग्री सङ्कलन, लेखन तथा सम्पादन

महेश बडाल, जीविकोपार्जन तथा प्रकृतिक स्रोत विशेषज्ञ, एक्सनएड, नेपाल

सुनिता तिवारी, कार्यक्रम अधिकृत, एक्सनएड, नेपाल

सम्पादक

धातु सुवेदी

योगदानकर्ता

ओम थपालिया, कार्यकारी निर्देशक, होमनेट नेपाल

कुमार बिशुन्खे, कार्यक्रम संयोजक, दलित सचेतना समाज, नेपाल

शिवनारायण चौधरी, कार्यक्रम संयोजक, एक्सनएड, नेपाल

डिजाइन / मुद्रण

स्मार्ट डिजाईन्स प्रा. लि.

२०२१ एक्सनएड, नेपाल

यो पुस्तिका प्रकाशनका लागि महिला नेटवर्क (MNT) परियोजनाबाट आर्थिक सहयोग प्राप्त भएको हो ।

COUNTRY OFFICE

Apsara Marga, Lazimpat
Ward No. 3, Kathmandu, Nepal
P.O. Box. 6257
Tel.: +977 (0) 1 400 2177
Email: mail.nepal@actionaid.org

nepal.actionaid.org

www.facebook.com/actionaid.nep

www.twitter.com/@actionaidnep

ActionAid Nepal

कार्यकारी निर्देशकको भनाई

कृषि प्रधान देश नेपालको कृषि क्षेत्रमा महिलाको उल्लेख्य योगदान छ । कृषिमा श्रम गर्ने ६५ प्रतिशत जनसङ्ख्यामध्ये ९८ प्रतिशत महिला नै रहेका विभिन्न तथ्याङ्कहरूले देखाउँछन् । तथापी, दिनरात कृषिकर्ममै खटिने महिलाको योगदानको मूल्याङ्कन भने हुन सकेको छैन । यसले महिलाको सशक्तीकरणमा समेत बाधा पुऱ्याइरहेको छ । यसको एउटै कारण हो – महिलाको श्रमले उचित सम्मान तथा मूल्य नपाउनु ।

कुनै पनि कामको सफलताका लागि चाहाना, क्षमता वा शक्ति, अवसर अनिवार्य तत्व हो । सशक्तीकरणका विभिन्न कारक तत्व मध्ये शिक्षा, सीपका साथै नेतृत्वको अवसरले मानिसलाई सशक्त अनि आत्मनिर्भर बनाउँदछ । आर्थिक सशक्तीकरणमा श्रमबजार, आर्थिक नीति, कानुनी र नीतिगत संरचना, लैङ्गिक मूल्य-मान्यता, सामाजिक परीवेशहरूले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ ।

नेपालका महिलाको सशक्तीकरणमा यी र यस्तै तत्वको अभाव रहँदै आएको छ । नेपालमा उत्पादनका काममा खटिनेमध्ये महिलाको सङ्ख्या धेरै छ । यति हुँदाहुँदै पनि उनीहरू बजार-सम्बन्धभन्दा धेरै टाढा रहने गरेका छन् । यसको अर्थ- बजारमा महिलाको पहुँच र नियन्त्रण अत्यन्तै न्यून छ । महिलाको नेतृत्वका साथै प्रभावकारी सहभागिता पनि कमि छ ।

यसरी हेर्दा बजारमा महिलाको पहुँच साँच्चै नै चुनौतीपूर्ण कार्य हो । महिलालाई अनुत्पादक क्षेत्रमा काम गर्ने व्यक्तिको रूपमा मात्र लिने गरिएको छ । महिलाको आर्थिक योगदानको सहि तथा उचित मूल्याङ्कन नभएकाले नै मुलुकको समग्र आर्थिक पाटोमा असन्तुलन बढेको छ । यति स्पष्ट हुँदाहुँदै पनि एकीकृत कार्यक्रम तर्जुमा गरेर महिलाको क्षमता बढाउने पहलहरू ज्यादै कम भएका छन् । अर्थसाँग जोडिएको परिबेशमा पुरुषको प्रभुत्व नै अगाडि देखिएको हुन्छ तसर्थ, बजारलाई पुरुषको कार्यक्षेत्रको रूपमा लिने गरिएको छ । तर, उत्पादन र बजार-तयारीसम्मका क्रियाकलापमा महिलाको भूमिका नै प्रमुख रहने गरेको छ ।

धेरै ठाउँका महिलामा बजार के हो, यो कसरी चल्छ, ऋता भनेको को हुन्, कसरी विक्रेता र ऋताबिच सन्तुलन कायम गर्ने भन्ने जानकारीको कमी छ । उत्पादनका काममा संलग्न धेरै महिलाहरूलाई आफूले उत्पादन गरेका वस्तु बजारमा बिक्री हुन्छ कि हुँदैन, भयो भने पनि नाफा हुन्छ कि हुँदैन भन्ने जस्ता जानकारीको अभाव छ । यस्तो अवस्था हटाउन महिलालाई केन्द्रमा राखेर कसरी बजार प्रवर्द्धन गर्ने भन्ने विषयलाई प्राथमिकतामा राख्नु अनिवार्य छ । यसो गर्न सकेमात्र स्थानीय उत्पादकसँगै उपभोक्ताका आवश्यकता अनुसारको बजार प्रणालीको विकास हुन्छ ।

यस्ता परिबेशले गर्दा एक्सनएड बजारमा विशेष गरेर, महिलाको पहुँच र नियन्त्रण, उनीहरूकै नेतृत्व र प्रभावकारी सहभागिता हुनुपर्छ भन्नेमा सचेत तथा विश्वस्त छ । त्यही विश्वासले नै महिलामैत्री बजारसम्बन्धी यो अवधारणा अधि सारेको छ । आशा छ, यस प्रकाशनले केहि मात्रामा भएपनि परिबेशलाई सकारात्मक बनाउन मद्दत पुऱ्याउने छ ।

सुजिता माथेमा
कार्यकारी निर्देशक
एक्सनएड नेपाल

महिलामैत्री बजार

सामान्यतया महिलामैत्री बजार भन्ने बित्तिकै बजारका भौतिक संरचना, जुन महिलामैत्री भएका हुन्छन्, भन्नेमात्र सोचिन्छ । यहाँ भन्न खोजिएको महिलामैत्री बजार भने अलि फरक छ । यहाँ महिलामैत्री बजार भन्नाले महिलाको पहुँच र अर्थपूर्ण सहभागिता स्थापित गर्ने खालको बजार हो । यो कुरा एउटा भौतिक संरचनामा मात्र सिमित हुन सक्दैन । वस्तु उत्पादनदेखि त्यसको उपभोग अथवा प्रयोगसम्मका सबै शृङ्खला नै महिलामैत्री हुनुपर्दछ भन्न खोजिको हो । यो वातावरण वस्तु उत्पादनमा, उत्पादित वस्तुको प्रशोधनमा, बजारीकरणमा, बजारीकरणका सामग्रीहरूमा, बजारमा महिलाको पहुँच आदिमा बन्नुपर्छ । मूल्य-शृङ्खलाका हरेकस्तरमा महिलामैत्री वातावरण बन्न सकेमात्र महिलामैत्री बजारले पूर्णता पाउँछ । त्यसैले, मूल्य-शृङ्खलाका प्रत्येक स्तर र प्रत्येक सरोकारवालाका सोच र गराइ महिलामैत्री बनाउन गरिने पहल र अवधारणालाई नै महिलामैत्री बजार भन्न खोजिएको हो ।

महिलामैत्री बजार प्रवर्द्धनको खाँका

१

सम्भावित स्थानीय उत्पादनहरूको पहिचान

१.१

स्थानीयस्तरमा सम्भावित उत्पादनहरू पत्ता लगाउने ।

१.२

उत्पादन लागत र आम्दानीको विश्लेषण गर्ने ।

१.३

उत्पादन र बजारीकरणमा शक्ति तथा लैङ्गिक विश्लेषण गर्ने ।

२

बजारको विषयमा सामूहिक छलफल

२.१

बजारसँगको संलग्नताका सम्बन्धमा उत्पादकहरूका अनुभवको विश्लेषण गर्ने ।

२.२

बजारको अवस्थाका बारेमा बजारका प्रतिनिधिहरूसँग छलफल चलाउने ।

३

बजारसँग सम्बन्धविस्तार

३.१

वस्तुको मूल्य प्रस्तावनाका बारेमा बुझ्ने ।

३.२

बजार-पहुँचमा सुधार गर्न बजारका प्रतिनिधिहरूसँग सम्बन्ध-विस्तार गर्ने ।

३.३

बजारमा रहेका वस्तुको माग र आपूर्ति विश्लेषण गर्ने र सोही अनुसारका क्रैताहरूसँग सम्बन्ध-विस्तार गर्ने ।

४

महिलामैत्री बजार निर्माणको आधार

४.१

महिला अधिकारका दृष्टिबाट मूल्य-शृंखलाहरूको विश्लेषण गर्ने ।

४.२

मूल्य-शृंखलामा महिलाको भूमिका र योगदान पहिचान गर्ने ।

४.३

मूल्य-शृंखलामा महिलाका प्रमुख चुनौती के के छन् ? भनेर पहिचान गर्ने ।

५

मूल्य-शृंखलामा रहेका जोखिम, चुनौती र कमजोरी विश्लेषण

५.१

आम्दानी तथा खर्च विश्लेषण गर्ने ।

५.२

कमजोरी र अवरोधहरू उत्पादकका आँखाबाट कहाँ कहाँ छन् भन्ने पहिचान गर्ने ।

५.३

जोखिम र कमजोरीका आधारमा शक्ति विश्लेषण गर्ने ।

५.४

सहयोगी र अवरोधक नीति तथा कार्यक्रम के के छन् भन्ने पहिचान गर्ने ।

५.५

बजारमा महिला सुरक्षित छन् कि छैनन् भन्ने विश्लेषण गर्ने ।

६

महिलामैत्री बजार निर्माण

क. उत्पादक

ख. उत्पादक र प्रशोधनकर्ता

ग. बजार

घ. स्थानीय व्यापारी, खुद्रा तथा थोक व्यापारी

ङ. उपभोक्ता

च. सरोकारवाला

9

सम्भावित स्थानीय उत्पादनहरूको पहिचान

9.9

स्थानीयस्तरमा सम्भावित उत्पादनहरू पत्ता लगाउने

बजारमा पहुँचको अवधारणाले मुख्यतया मागका आधारमा वस्तुको उत्पादनलाई जोड दिन्छ । तर, सबै खालका उत्पादकले सबै प्रकारका वस्तु उत्पादन गर्न नसक्ने हुन्छन् । उत्पादक उपभोक्ताको अवस्था र समर्थक बारेमा कम जानकारी हुन्छन् । त्यसैले, कस्तो खालका उत्पादन कुन ठाउँको अवस्था, वातावरण, स्रोत, संस्कृतिमा ठीक हुन्छ भन्ने बुझाई हुनु जरुरी हुन्छ ।

उत्पादित वस्तुको दिगोपना, परिवारको खाद्य सुरक्षा, पारिश्रमिकविनाको महिलाका सेवामूलक काम र कार्यबोझका बारेमा पनि विश्लेषण गर्नु जरुरी हुन्छ । बजारमा पहुँचको यस चरणमा कसले (महिला, पुरुष) कस्तो वस्तु उत्पादन गरिरहेको छ भन्ने कुराको विश्लेषण गर्नुपर्छ । यसरी गरिएको विश्लेषणले उत्पादकलाई बजारको माग सम्बोधन गर्न पर्याप्त सम्भावनाहरू प्रदान गर्दछ ।

१.२

उत्पादन लागत र आम्दानीको विश्लेषण

कृषकले उत्पादन गरेका वस्तु बिक्री गर्दा सम्पूर्ण लागतमूल्यको आँकलन गरिनुपर्छ । त्यस्तो लागतका आधारमा उत्पादित वस्तुको मूल्य विश्लेषण गर्नुपर्छ । लागत र आम्दानीको विश्लेषण गर्दा निम्न कुराहरूलाई ध्यान दिनुपर्छ :

- कुन उत्पादन साँच्चै लाभदायक हुन् र कुन होइनन् भन्ने निर्धारण गर्ने,
- उत्पादनमा कहिले र कसरी स्रोतहरू अझ प्रभावकारीरूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ भन्ने पहिचान गर्ने र लागत घटाउने उपायहरू अपनाउने,
- उत्पादित वस्तुहरूको उचित मूल्य निर्धारणका लागि छलफल गर्ने,
- वस्तुको मूल्य निर्धारण गर्दा महिलाको श्रम र समयको गणना गर्दै उनीहरूका हातमा नाफा पुग्ने कुरा सुनिश्चित गर्नुपर्छ ।

१.३

उत्पादन र बजारीकरणमा शक्ति तथा लैङ्गिक विश्लेषण

महिला र पुरुषको सापेक्षित शक्तिका आधारमा विश्लेषण गर्दा उत्पादन र बजारीकरणका साधन कसको स्वामित्व र नियन्त्रणमा छन् भन्ने कुरा बुझ्नु जरुरी हुन्छ । कुनै पनि वस्तुको उत्पादन र बजारीकरणमा धेरै गतिविधि संलग्न हुन्छन्, जस्तै : कृषिजन्य उत्पादनका लागि कृषि सामग्री खरिद, जमिनको तयारी, सिंचाइ, गोडमेल, रोग-कीरा व्यवस्थापन, बाली र बीउ भित्र्याउने, सफाइ, प्रशोधन, प्याकेजिङ्ग, विवरण राख्ने, यातायात, गुणस्तर नियन्त्रण, बिक्री र रेकर्ड राख्ने । शक्तिको तह र ढाँचाहरू पता लगाउन निम्न प्रश्नहरू सोध्न सकिन्छ :

- उत्पादन र बजारीकरणका प्रत्येक गतिविधिको लागि स्रोतहरू कसको स्वामित्व र नियन्त्रणमा रहेका छन् ?
- उत्पादन र बजारीकरणका सन्दर्भमा महिला र पुरुषमा कस्तो शक्ति-सम्बन्ध रहेको छ ?
- मूल्यश्रृंखलाका प्रत्येक गतिविधिमा महिला र पुरुषको भूमिका के छ ?

बजारको विषयमा सामूहिक छलफल

२.१

बजारसँगको संलग्नताका सम्बन्धमा उत्पादकका अनुभवको विश्लेषण

बजारको पहुँच निर्माणमा खरिदकर्ताले के खोजिरहेका छन् र किन भन्ने बुझ्नुपर्छ । बजारमा २ प्रकारका खरिदकर्ता हुन्छन् । एकखाले थोक विक्रेता (होलसेलर) हुन्छन् । उनीहरूले धेरै परिमाणमा किन्छन् । अर्काखाले साना खरिदकर्ता हुन्छन् । उनीहरू आम उपभोक्तालाई बिक्री गर्ने उद्देश्यले वस्तुहरू किन्छन् । उपभोक्ता, जो आफ्नो उपभोगका लागि वस्तु खरिद गर्छन् ।

उत्पादनहरू थोक विक्रेतालाई कम मूल्यमा वस्तु बिक्री गर्नु पर्ने हुन्छ भने उपभोक्ताहरूलाई बिक्री गर्दा मूल्य बढी पउन सकिन्छ । तर, सिधै थोक विक्रेतालाई बिक्री गर्दा बढीमात्रामा उत्पादन बिक्री गर्न सकिन्छ । त्यसैले, बजारको विश्लेषण गर्दा दुवै प्रकारका खरिदकर्ताको विश्लेषण गरेपछि उत्पादकहरूको समूहले कहाँ केन्द्रित हुने भनेर विश्लेषण गर्नुपर्छ । त्यसैगरी, कस्तो खालको विक्रेता वा खरिदकर्तासँग बलियो सम्बन्ध बनाउने भन्ने विश्लेषण पनि गर्नुपर्छ ।

२.२

बजारको अवस्थाका बारेमा बजारका प्रतिनिधिहरूसँग छलफल चलाउन

थोक खरिदकर्ता वा सोभै उपभोक्तालाई बिक्री-वितरण गर्नु बजार पहुँचका २ भिन्दाभिन्दै माध्यम हुन् । यसैगरी, संस्थालाई बिक्री गर्नु (विद्यालय पोषण कार्यक्रम, आदि) र बिचौलियामार्फत थोक खरिदकर्तालाई बिक्री गर्नु अरु सम्भावित माध्यम हुन् ।

उत्पादक समूहहरूले बजारमा रहेका बिक्री प्रणाली र माध्यमहरूका बारेमा राम्रो जानकारी राखेर तिनको सम्बन्ध आफ्नो उत्पादनसँग कस्तो छ भन्ने विश्लेषण गर्नुपर्छ । बजार विश्लेषण गर्दा आफ्ना हालका उत्पादन र भविष्यमा गरिने उत्पादन तथा सेवाहरूमा ध्यान दिनुपर्छ ।

बजारसँग सम्बन्ध- विस्तार

३.१

वस्तुको मूल्य प्रस्तावनाका बारेमा बुझ्ने

उपभोक्ता कुनै पनि वस्तु वा सेवा खरिद गर्दा तोकिएको मूल्य तिर्न किन र के कारणले तयार हुन्छन् ? उदाहरणका लागि-

- पोषणयुक्त भएर ?
- राम्रो प्याकेजिङ वा टिकाउ भएर ?
- के यसले वस्तुलाई बजार पाउन र अन्य उपभोक्तासम्म बजार विस्तार गर्न सहयोग गर्ला ?
- गरिबीमा रहेका महिलाको जीवनस्तर उठाउन यसले कतिको सहयोग गर्ला ?
- यी सामग्री उत्पादन गर्दा महिला र बालबालिकाको शोषण भएको छ वा छैन ?
- के वस्तुहरूको त्यसको ख्यातिका आधारमा खरिद गरिएको छ ?

खरिदकर्तालाई उत्पादन खरिद गर्नका लागि केले प्रेरित गर्छो भन्नेबारेको विस्तृत व्याख्या नै मूल्य प्रस्तावना वा भ्यालु प्रोपोजिसन हो ।

पहिले पहिले उत्पादकले आफैं छोटो समयको नाफाका लागि आफ्नै खुसीले मूल्य तोक्ने चलन थियो । त्यसै हिसाबले उत्पादक वा सेवा प्रदायकले उत्पादन वा सेवा प्रदान गर्थे । यसो गर्दा मानिस, स्थान र प्रकृतिको विभिन्नस्तरमा हानि हुने गर्दथ्यो । उत्पादन प्रक्रियामा विनापारिश्रमिक वा कम ज्यालामा महिला एवं बालबालिकाको प्रयोग, वातावरणीय प्रदूषण, उत्पादन प्रक्रियामा फोहर, विषादी (टक्सिन), जग्गा तथा स्रोतहरूमाथि विनाक्षतिपूर्ति कब्जा गर्ने काम हुन्थे । यतिमात्र नभई, ठूला खरिदकर्ताले बजार नियन्त्रण गर्ने र सस्तो मूल्यमा उत्पादन किन्ने गर्दथे ।

अहिले अवस्था केही बदलिएको छ । सूचना र सञ्चारमा बढ्दो पहुँचले उपभोक्ताले वस्तु तथा सेवाको उत्पादन प्रक्रिया, जस्तै : वस्तु कहाँबाट आएको हो र कसरी बनाएको हो भन्नेसमेतका बारेमा चासो लिने गर्दछन्, जसले गर्दा ठूला खरिदकर्ताले उपभोक्तालाई बढी भार थपिने गरी व्यवसाय गर्ने क्रममा कमी आएको छ ।

३.२

बजार-पहुँचमा सुधार गर्न बजारका प्रतिनिधिहरूसँग सम्बन्ध-विस्तार

बजारमा सम्बन्ध-विस्तार महत्वपूर्ण कुरा हो । यसमा उत्पादकसँग भएका वस्तु नै बिक्री गर्ने भन्दा पनि बजारले अथवा उपभोक्ताले उपभोग गर्न चाहेका वस्तु उत्पादकले दिनसके बजारसँगको सम्बन्ध राम्रो हुन सक्छ । त्यसैले, बजारले के चाहन्छ भन्ने थाहा पाउनुपर्छ । त्यसै अनुसार आफ्नो वस्तुको मूल्य निर्धारण गरेर बजारमा पठाउनुपर्छ । यसो गर्दा बजारमा राम्रो सम्बन्ध-विस्तार भएर बजार-पहुँच स्थापित हुन्छ ।

३.३

बजारमा रहेका वस्तुको माग र आपूर्ति विश्लेषण गरेर त्यसै अनुसारका क्रेतासँग सम्बन्ध- विस्तार

उत्पादकहरूले मूल्य प्रस्तावनाका साथै त्यसका विभिन्न प्रकार बुझेपछि खरिदकर्ता तथा उपभोक्तासँगको संवाद सघन हुन्छ । यसको प्रष्ट र राम्रो बुझाइले सही खरिदकर्ता तथा उपभोक्तासम्म आफ्ना उत्पादन पुऱ्याउन सकिन्छ । बजारको माग अनुरूपका विशिष्ट सेवा र वस्तुको उत्पादनबाट नयाँ र वास्तविक खरिदकर्तासम्म उत्पादकको पहुँच हुन्छ । खरिदकर्तासँगको संवादले उत्पादक समूहलाई आफ्ना उत्पादनको परीक्षणका साथै त्यसको मूल्य स्थापित गर्न मद्दत गर्दछ ।

यस प्रकारको संवादका कारण नयाँ खरिदकर्ताले समेत उत्पादन खरिद गर्न सक्छन् । वास्तविक खरिदकर्ताबाट प्राप्त सूचनाका आधारमा कस्ता उत्पादकसँग काम गर्ने भन्ने पत्ता लगाउन सजिलो हुन्छ ।

महिलामैत्री बजार निर्माणको आधार

४.१

महिला अधिकारका दृष्टिबाट मूल्य- श्रृङ्खलाको विश्लेषण गर्ने

मूल्य-श्रृङ्खला नक्साङ्कनको काममा पनि महिला अधिकारका सवाल जोडिन्छन् । मूल्य-श्रृङ्खला नक्साङ्कन गर्दा महिलासँग सम्बन्धित अवसर र चुनौतीलाई पनि ध्यानमा राखेर गर्नुपर्दछ । मूल्य-श्रृङ्खलामा सबैभन्दा बढी योगदान गर्ने पक्ष नै महिला भएकाले उनीहरू छुट्टै हुँदैन । साथै, मूल्य-श्रृङ्खलाका सबै पात्र, उत्पादन हुने वस्तु, तिनको बजारीकरणको कुरा र गर्नु पर्ने सुधारका क्षेत्र थाहा भएपछि मूल्य-श्रृङ्खलालाई कसरी चलायमान बनाउने भन्ने योजना बनाउन सजिलो हुन्छ । यसका साथै, महिलाको कार्यबोझ घटाउने र उनीहरूको योगदानको पहिचान पनि गर्नुपर्छ ।

४.२

मूल्य-श्रृङ्खलामा महिलाको भूमिका र योगदान पहिचान

माथि बुँदा नम्बर ४.१ मा छलफल गरे अनुसार हरेक मूल्य-श्रृङ्खलामा महिलाको भूमिका कहाँ रहन्छ भन्ने यथार्थ अवस्था पनि थाहा हुन्छ । यसो गर्दा उत्पादक समूहमा कस्तोखालको लैङ्गिक भूमिका परिवर्तन गर्दा अझ बढी चलायमान मूल्य-श्रृङ्खला निर्माण हुन्छ भन्ने पता लाग्छ । त्यसैगरी, महिलाको भूमिका पहिचान, समस्याको उजागरणका साथै समाधान पनि हुन्छ ।

४.३

मूल्य-श्रृङ्खलामा महिलाका प्रमुख चुनौती पहिचान

माथिको छलफल अनुसार यो प्रक्रियासम्म आउँदा मूल्य-श्रृङ्खलामा रहेका जोखिमको अवस्था र चुनौती के के छन् भनेर पहिचान गर्दै त्यसमा पनि महिलासँग सम्बन्धित जोखिम र चुनौती पहिचान गरिन्छ । जस्तै : महिला जाने बजार कतिको सुरक्षित छ ? बजारको सूचनामा उनीहरूको कतिको पहुँच छ ? घरबाट महिलालाई बजार जाने अनुमति छ कि छैन ? महिलामैत्री शौचालय छ कि छैन ? आदि कुरा आउन सक्छन् ।

मूल्य-श्रृङ्खलामा जोखिम, चुनौती र कमजोरीको विश्लेषण

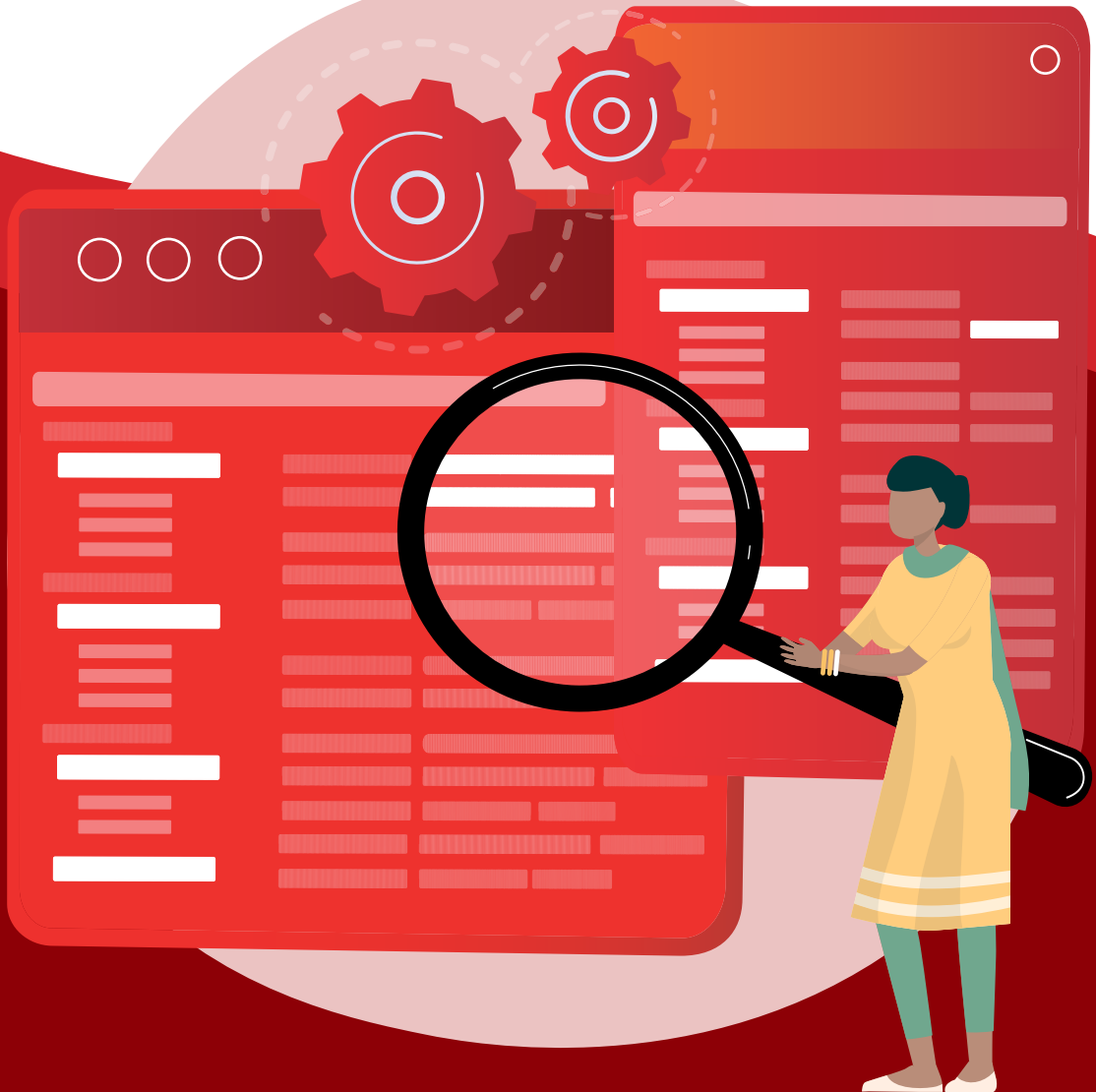
५.१ आम्दानी तथा खर्चको विश्लेषण

यो चरणमा मूल्य-श्रृङ्खलाका हरेक खुट्टकिलामा लगानी र हुनसक्ने आम्दानीको लेखाजोखा गरिन्छ । यसो गर्दा आफूले चाहेको आम्दानी लिन सकिन्छ कि सकिँदैन भन्ने थाहा हुन्छ । कुन उत्पादनलाई बढी महत्व दिएर उत्पादन गर्ने हो भन्ने पनि थाहा हुन्छ । साथै, कुन वस्तु उत्पादन गर्दा बढी लगानी हुन्छ र त्यस्तो लगानीलाई कसरी कम गर्न सकिन्छ भने पनि थाहा हुन्छ । कुन विषयमा आफूसँग कममात्र सूचना छ र त्यस्ता सूचना कहाँबाट लिने भन्ने पनि थाहा हुन्छ ।

५.२

उत्पादकका आँखाबाट कमजोरी र अवरोधहरू कहाँ कहाँ छन् भनेर पहिचान गर्ने

उत्पादकका आँखाबाट हेर्दा आफूसँग कस्तो खालको सीप, पूर्वाधार र प्राकृतिक स्रोतमा पहुँच छ भन्ने कुराले बजारसँग कस्तो खालको प्रतिस्पर्धा गर्न सकिन्छ भन्ने थाहा हुन्छ । जस्तै : उत्पादकलाई कसरी काउली फलाउने भन्ने थाहा छ तर कसरी रोग-कीराबाट बचाउने भन्ने थाहा भएन भने उत्पादकको कमजोरी त्यही हुन्छ । बजारसँग प्रतिस्पर्धा गर्न सक्दैनन् । त्यस्तै, महिलाले धेरै टाढाको बजारमा सामान लिएर जानुछ र धेरै सामान छ भने गाह्रो हुन्छ । त्यसको विकल्प ठूलो गाडी खोज्नु हुन सक्छ । तर, ठूलो गाडी खोज्नु पनि सजलो हुँदैन । त्यसैले बजारका लागि प्रतिस्पर्धा गर्न हामीसँग के के कुराको कमी छ र तिनको समाधान कसरी गर्न सकिन्छ भन्ने कुराको खोजी गर्नुपर्ने हुन्छ ।

५.३

जोखिम र कमजोरीका आधारमा शक्ति-विश्लेषण

यहाँ बजारको कुरा हुँदैछ । यस सन्दर्भमा शक्ति भनेको स्रोत र स्रोतमाथिको नियन्त्रणलाई लिइएको छ । स्रोतहरू जोसँग छन् र जसले त्यस्ता स्रोतको नियन्त्रण गरिरहेको छ, उनीहरू बजारका शक्तिशाली पात्र हुन् । यहाँ यही शक्तिको विश्लेषण गरिन्छ । जस्तै : कसैसँग ट्रक छ । ट्रकमा गाउँतिर समान लैजान्छ तर फर्कदा ट्रक रित्तै हुन्छ भने त्यहाँ कसैले साभेदारी गरेर दुवैतिरबाट सामानसहित ट्रक हिँड्ने वातावरण बनाउन सके दुवै पक्षलाई फाइदा हुन्छ । स्रोतको पनि अधिकतम उपयोग हुन्छ ।

५.४

सहयोगी र अवरोधक नीति तथा कार्यक्रम, संस्था र के के कुरामा परिवर्तन आवश्यक छ भन्ने पहिचान

महिलामैत्री बजारका लागि चाहिने नीति-नियम कस्ता छन् भनेर अध्ययन गर्नुपर्छ । अध्ययन गर्दा कुन कुन नीतिले महिलामैत्री बजार प्रवर्द्धन गर्छन् र कुन कुन नीतिले त्यसमा अवरोध सिर्जना गर्छन् भन्ने निश्चित गर्नुपर्छ । अवरोध गर्ने नीति-नियम परिमार्जनका लागि वकालत तथा पैरबी गर्नुपर्छ ।

५.५

बजारमा महिला सुरक्षित छन् कि छैनन् भन्ने विश्लेषण

महिलाका लागि बजार कति सुरक्षित छ भन्ने कुराको विश्लेषण गर्ने पर्छ । यो अनिवार्य छ । यसमा महिला हिंसाका बारेमा बजारमा आउने व्यक्तिहरू जानकार छन् कि छैनन्, महिलाका लागि सुरक्षित ठाउँ छ कि छैन, शौचालयको प्रबन्ध छ कि छैन, महिलासम्बन्धी कुनै हिंसा भए कहाँ उजुरी गर्ने भन्नेबारे जानकारी छ कि छैन भन्ने जस्ता कुरा आउँछन् । महिलामैत्री बजारमा यस्ता कुरा हुने पर्छ ।

महिलामैत्री बजार निर्माण

निम्न अनुसारका काम गरेर महिलामैत्री
बजार निर्माण गर्न सहयोग गर्नुपर्छ, जसलाई
मूल्य-शृङ्खलाका पात्रहरू अनुसारका अवधारणा
प्रस्तुत गरिएको छ :

क. उत्पादक

साना कृषक, विशेष गरेर महिला कृषक, जो कृषिमा आधारित उपजका उत्पादकका साथै गैरकृषिमा आधारित उत्पादन गर्ने लघु उद्यमीहरूलाई उत्पादक भन्न सकिन्छ । उत्पादनका साधन र स्रोतमा उनीहरूको पहुँच स्थापित गरी स्वस्थ उत्पादन र बजार पहुँचका लागि आवश्यक कार्यक्रमहरू पूर्व अध्ययनका आधारमा सञ्चालन गर्नु पर्ने हुन्छ ।

ग. बजार

बजारमा साना कृषक महिला र लघु उद्यमी महिलालाई पहुँच स्थापित गर्ने र बजारलाई महिलामैत्री बनाउन बजारमा निम्न अनुसारका बजार-संरचना तयार गर्ने :

- हाटबजार, तरकारी सङ्कलन केन्द्रका साथै बित्रीकक्ष निर्माणका लागि स्थानीय सरकारसँग मिलेर काम गर्ने । हाटबजारलाई महिलामैत्री र सुरक्षित बनाउन त्यस बजारमा शौचालय, खानेपानी, बालबालिकाले खेल्ने ठाउँ, महिलाले प्याड फेर्ने र फाल्ने व्यवस्था र बजारमा महिलाको सुरक्षाको सुनिश्चितता गर्ने ।
- महिलाको नेतृत्वमा बजार व्यवस्थापन समिति निर्माण तथा सञ्चालन गर्ने । महिलाको नेतृत्वमा सहकारीमा आधारित बजार प्रवर्द्धन पनि गर्न सकिन्छ ।
- बजार स्वस्थ र स्वच्छ राख्नका लागि सरसफाइसम्बन्धी अभियान तथा सुसूचित हुनेखालका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने । साथै, बजार व्यवस्थापनसम्बन्धी तालिम तथा छलफलहरू चलाउने ।
- बजारमा के के गर्ने र के के नगर्ने भन्ने खालका सूचना सम्प्रेषण गर्ने प्रणाली स्थापित गर्ने ।
- बजारको फोहोरको उचित व्यवस्थापन गर्न स्थानीय निजी क्षेत्रसँग साभेदारी गरी काम गर्ने वातावरण बनाउने ।
- बजार-सूचना प्रणाली विकास गर्न स्थानीय सरकारसँग मिलेर काम गर्ने ।
- बजारमा कृषि उपज तथा अन्य उत्पादन सुरक्षित राख्न भण्डारणकक्ष स्थापनाका लागि स्थानीय सरकारसँग मिलेर काम गर्ने ।
- सम्भव भएसम्म सुरक्षित डिजिटल कारोबार गर्नका लागि अभिमुखीकरणका काम गर्ने ।
- महिला तथा बालबालिकाविरुद्धका हिंसाविरुद्ध उजुरी गर्ने ठाउँका बारेमा जानकारी गराउन सूचनापाटी (बोर्ड) राख्ने ।
- बजारका सम्बन्धित सरोकारवालाहरूसँग समय समयमा छलफल चलाउने ।

ख. उत्पादक र प्रशोधनकर्ता

साना कृषक महिला र लघु उद्यमी महिला आफैं कृषि उपज तथा अन्य कच्चापदार्थ प्रशोधन गर्ने काम गर्छन् भने आवश्यक पर्ने सीप तथा स्रोतमा उनीहरूको पहुँच स्थापित गर्न पूर्व अध्ययनका आधारमा विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन गरिनुपर्छ । समूहहरूले आफ्नै लेबलिङ र ब्रान्डिङ गरेर पनि बजारीकरण गर्न सक्छन् ।

घ. स्थानीय व्यापारी, खुद्रा तथा थोक व्यापारी

स्थानीय व्यापारीहरूलाई प्रोत्साहन गर्ने र स्थानीय उत्पादनलाई स्थानीयस्तरमै बित्री गर्ने खालका संरचना विकास गर्ने । यसो गर्दा मूल्य-शृङ्खला छोटो भएर उत्पादक र उपभोक्ताले राम्रा उपज सही मूल्यमा बेच्ने र किन्ने वातावरण बन्छ ।

स्थानीय र खुद्रा तथा थोक व्यापारी दुवैलाई बजार-सूचना, स्वस्थ र स्वच्छ बित्री, प्राङ्गारिक अथवा सुरक्षित वस्तु उपभोग गर्ने कुरामा सुसूचित गर्ने कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।

ङ. उपभोक्ता

स्वस्थ, स्वच्छ र सुरक्षित खानपानका लागि आम उपभोक्तालाई सुसूचित गर्न स्थानीयस्तरमा रहेका उपभोक्ताका हकहितमा काम गर्ने संघसस्थाहरूसँग मिलेर विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने । विशेष गरेर महिला अथवा भान्सामा काम गर्ने र बजारमा नियमितरूपमा कृषि उपज खरिद गर्नेहरूलाई स्वस्थ, स्वच्छ र सुरक्षित खानपान भनेको के हो र कसरी भन्ने कुरामा सुसूचित गर्ने/गराउने गतिविधिहरू सञ्चालन गर्ने ।

च. सरोकारवाला

स्थानीयस्तरमा रहेका सम्पूर्ण सरोकारवाला, जो बजार र बजार प्रणालीसँग सम्बन्धित छन्, उनीहरूसँग स्वस्थ, स्वच्छ र सुरक्षित बजार निर्माणका लागि आवश्यक वातावरण तय गर्नहरू मिलेर काम गर्ने । स्थानीय सरकारलाई यस प्रक्रियामा प्रमुख भूमिका निर्वाहका लागि अग्रसर गराउने ।

महिलामैत्री बजार मार्फत महिला सशक्तिकरण

Women Empowerment through Women Friendly Market

